

OBRADOVIC NENAD

VUK DESPOTA JAJCAI BÁNSÁGA *Adalék a Mátyás-kor archontológiájához*

Mint ismeretes, miután a szerb despota-ország és Bosznia összeomlott az oszmán előrenyomulás terhe alatt, a szerbség északra irányuló migrációi egyre erőteljesebbé váltak. Mivel a középkori szerb társadalom legkiemelkedőbb része (a főemberek, tehetős nemesség) nem felelt meg az uralomra berendezkedő oszmánok érdekeinek, csoportjuknak az *istimalet* (alkalmazkodás) politikájában tartósan nem lehetett helye.¹ Gyakran előfordult, hogy a szerb előkelőbb rétegek tagjai rabszolgaszjira kerültek, elmenekültek vagy életüket veszítették. Különösen veszedelmes idők jártak rájuk az oszmán hadjáratok alatt, illetve azok kudarcai után. A szerb évkönyvek (*letopisi*) feljegyezték, hogy a vučitrni szandzsákbég a boszniai hadjárat előtt fejét vette Trikálai Markonak, Altomanović Markonak és Tomašić Dmitarnak. Szintén 1464-ben az évkönyvek említik Kantakuzinović Janja teljes családjának kiirtását.² Valamivel jobb sorsra jutottak azok, akik valamilyen szolgálatot tettek a hódítóknak, de az oszmán rendszer jellemzően az alsóbb szintű vezetésnek (vlah kenézek, apró nemesek, martalóc parancsnokok stb.) kedvezett.

Branković Grgurević Vuk mint az uralkodó család tagja a legelőkelőbbek közé tartozott. Vuk despota személyével eddig több kutató is foglalkozott, de teljeskörű életrajza még várat magára. Életének ismert mozzanatairól jóformán véletlenszerűen fennmaradt adatokból tudunk csak valamit. Működésére vonatkozóan szintén főképpen részadatokkal rendelkezünk, mivel az okleveles forrá-

-
- 1 A hódító oszmán politikával összefüggésben felmerülő *istimalet* kifejezés azt jelentette, hogy az oszmánok meghagyták vagy átvették azokat az elemeket és szokásokat, amelyeket kedvezőeknek vélték hatalmuk támogatása és tartósítása tekintetében. Idővel fokozatosan, teljesen vagy részben, beszűntették azokat, amikor hatalmuk megőrzése szempontjából már szükségtelemné váltak. *Işiksel, Güneş: Ottoman Power Holders in the Balkans (1353–1580): a Case of Upward and Downward Elite Mobility. In: Medieval Bosnia and South-east European Relations Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads. Szerk.: Dautović, Dženani-Filipović, Emir O.–Isailović, Neven. Amsterdam, 2019. 85–95., 86. p.*
 - 2 *Stojanović, Ljubomir: Stari srpski rodoslovi i letopisi. Sremski Karlovci, 1927. 245, 247, 251. p.; Lemajić, Nenad: Srpska elita na prelomu epoha. Sremska Mitrovica–Istočno Sarajevo, 2006. 138. p.*

sok foszlányosak, az elbeszélő kútfők szerzőinek pedig nem mutatkozott mindig elég érdekesnek személye.

Annyi tudható, hogy Branković Vuk despota a szerb uralkodócsalád egyik törvénytelen tagja volt.³ A szerb despota-állam bukása előtt oszmán támogatást élvező potenciális trónjelöltként, pretendensként tűnik fel, aki részt vett a Magyarország déli peremvidéke ellen irányuló akciókban.⁴ Akkorra tehát már felnőtt vagy legalábbis nagykorú, fegyverviselésre alkalmas személynek kellett lennie. Ezek alapján születését általában 1438 körülre helyezik a kutatók.⁵ Mivel részt vett a Magyarország elleni fosztogatásokban, és a szendrői udvarral szemben állt, kijelenthető, hogy a szerb vezetők között az oszmánbarát párt oldalán foglalt állást. Miután sikertelenül harcolt a szerb trónért, apja pedig szerzetes lett Hilandárban – ahol az még belépése évében (1459. október 16-án) meghalt –, valószínű, hogy Vuka ruméliai beglerbég környezetében tartózkodott.⁶ Ismeretlen okokból nem sokkal később pártállása megváltozott. Talán a Jajca körüli harcok kudarca 1464-ben és a Jakšić fivérek Magyarországra telepedése készítette arra, hogy valamikor 1464 vége táján átálljon Mátyás király oldalára.⁷ Már 1465 elején

-
- 3 A szerb történetírás valamikor 1438 körülre helyezi születését. *Ćirković, Sima*: O despotu Vuku Grgureviću. In: Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti, 6. (1970) 283–290., 284. p. Thallóczy egy bizonytalan adat szerint azt vélte, hogy Gergely özvegye lehetett Erzsébet vagy Izabella, Nardii Engilbert leánya, tehát, hogy Vuk törvényes gyerek is lehetett. A szerb néphiedelem ugyanakkor valamiért kitartóan őrizte meg törvénytelen származásának emlékét. *Thallóczy Lajos*: Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer. In: Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina, 3. (1895) 298–371., 342. p.; *Jireček, Konstantin*: Istorija Srba, I. Beograd, 1981. 410 p., 116. jz.; *Pešikan-Ljuštanović, Ljiljana*: Zmaj despot Vuk–mit, istorija, pesma. Novi Sad, 2002. 29, 30. p.
 - 4 Istorija srpskog naroda, II. Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371–1537). Ed.: Kalić, Jovanka. Beograd, 1982. 307–308. p. (Spremić, M).
 - 5 Ćirković, 1970. 284. p.
 - 6 Ismeretes, hogy a raguzaiak Vukon keresztül küldtek egy levelet a beglerbégnek 1464 májusában. *Vuk Grgurević*, in: Srpski biografski rečni 2. Szerk: Čedomir, Popov. Beograd, 2006. 394. p. (Dinić-Knežević, D.).
 - 7 Létezik ugyan egy levélbeli, 1461-ben feljegyzett adat, miszerint a despota fia Nándorfehérvár közelében megölt 2000 oszmánt. Az eddigi kutatás erről az adatról olyan véleményt alakított ki, hogy a levél datálása helytelen. Sajnos, mivel számunkra az eredeti levél elérhetetlen maradt, kénytelenek vagyunk oszteni az eddig elfogadott véleményeket. A levél töredéke: *Makušev, Vićentije*: Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda iz italijanskih arhiva i biblioteka, II. Beograd, 1887. 155. p.; Ćirković, 1970. 283–290. p.; *Dinić-Knežević, Dušanka*: Sremski Brankovići. Istraživanja, 4. (1975) 5–44., 8. p.

közvetített a szultán és a magyar király között a fegyverszünet érdekében.⁸ A tárgyalásokról szóló tudósításban, amelyet Mátyás király Moro Kristóf dogénak küldött – feltüntetve benne a különböző tárgyaló küldötteket – a felsorolásban előfordul a *novissime despotus Rascie cum quibusdam de Servia* kitétel. Figyelembe véve, hogy a Jakšić fivérek is ekkortájt telepedtek meg Magyarországon, valószínű, hogy eme despota magyar szolgálatban állott. Megjegyzést érdemel itt az a tény is, hogy a szóban forgó személy despotaként van feltüntetve. Mivel a szerb évkönyvek, a *letopisok*, már 1459-ben Vukot despotának nevezik,⁹ kizárható az az állítás, miszerint a despota címet Vuk Mátyás királytól kapta volna.¹⁰ Azzal lehet talán számolni, hogy Vukot 1471-ben a magyar király csak megerősítette addigi méltóságában.

Mint magyar hadvezér, Vuk despota több harctéren is vitézkedett, Bonfini pedig Mátyás király egyik leghívebb emberének nevezte őt.¹¹ Ismeretes, hogy hadakozott Podjebrád György cseh király csapatai ellen, részt vett több betörésben és portyázásban oszmán területen Szerbiában és Boszniában (1471, 1476, 1480, 1481), Szabács ostrománál is jelen volt, továbbá 1476-ban Pozsaszinnál (Požežena), majd 1482-ben Becsénél ugyancsak sikeresen hadakozott Ali bég szendrői parancsnok ellen. Később III. Frigyes osztrák tartományjaiban Heimburg ostrománál is teljesített szolgálatot. Utolsó nagy ütközete a portyázó oszmán akindzsikkal 1483-ban történt Unán.¹² A különböző hadszínterek küzdelmeiben

8 *Fraknói Vilmos*: Mátyás király levelei, I. Bp., 1893. 77. p.; *Salihović, Davor*: The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian-Ottoman Frontier. *History in flux*, 1. (2019) 93–120., 99. p. A tárgyalások során a szultán állítólag felajánlotta a magyar királynak Szerbiát és Boszniát is a béke fejében. *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*, I. Szerk.: Nagy Iván, Nyáry Albert. Bp., 1875. 351. p.

9 E mellett az évkönyvek feljegyzik azt is, hogy Vuk despota, amikor 1485-ben meghalt, 26 évet uralkodott. *Stojanović*, 1927. 243, 254. p.

10 Arra nézve sincsenek biztos ismeretek, hogy akár Vuk, akár Branković István kitől szereztek a despota titulust. Míg az előbbi felvehette oszmán támogatással apja kolostorba lépése vagy halála után, István esetében pedig azzal lehet esetleg számolni, hogy őt a szerb egyház szentelhetette fel despotává, vagy akár a magyar királytól is megkaphatta a címet.

11 *Antonius de Bonfinis*: *Rerum Ungaricarum decades*, IV/1. Szerk.: Főgel József, Iványi Béla, Juhász László. Bp., 1941. 81. p.; *Bonfini Antonio*: *A magyar történelem tizedei*. (Ford.: Kulcsár Péter.) Bp. 2019. 923. p.

12 *Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Levéltár* (a továbbiakban: MNL DL) 107 589. *Magyarország és Szerbia összeköttetésekének oklevéltára 1198–1526*. Szerk.: Thallóczy Lajos, *Aldásy Antal*. (a továbbiakban: Szerbia oklt.) Bp., 1907. 265–268. p.; *A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, XI. Szerk.: Kammerer Ernő, Döry Ferenc. Bp., 1915. 79–80. p.; *Stojanović*, 1927. 250. p.; *Jakob Unrest*: *Österreichische Chronik*. Hrsg. von Karl

a szerb despota minden bizonnyal magát nem kímélve vehette ki a részét. Az 1476-os boszniai hadjáratban a források – jelesül is Veronai Gábor püspök levele – külön kitérnek arra a tényre, hogy Vuk despota nyíltól származó sebet kapott a lábán a sereg Zvornik felé tartó, folytonos hadakozással teli útján.

Mátyás király a despota odaadását birtokokkal jutalmazta. Ezek között található Fejérvő (Bela Stena), Tötös földje (Tituševina)¹³, Kölpény (Kupinik)¹⁴, Berekszó (Berkasovo), Komogojna, Kostajnica, Gradisa és mások. A számos szerémségi birtok miatt az odatelepült szerb tömegek ezt az egész vidéket a despota magánvagyonának látták, és a Branković dinasztia örökölt atyai földjeként (*otacsászivo*) tekintettek rá.¹⁵ A birtokadományok mellett Vuk despota magas tisztet kapott a déli védelmi szervezetben. 1481-ben adatolható, hogy a jajcai báni tisztet viselte. A Jajcai Bánság Újlaki Miklós boszniai királyságának megszűnése után jöhetett létre.¹⁶ Magába foglalta nagyjából a valamikori Donji Kraji föld (*zemlja*) területét.¹⁷ Bár ennek a bánságnak a vezetője nem tartozott a bárói méltóságok közé, ez a kinevezés ezzel együtt is bizonyítja Vuk despota tekintélyét és katonai rátermettségét. Habár a szerb despota elsődlegesen magyar zászlósrúrrá lett feladatokkal a déli határvégeken, a szerb nép számára és szemében Vuk mégis uralkodó volt, aki folytatta a szerb államiság hagyományait. Ennek megfelelően az évkönyvíró feljegyezte halálakor uralkodásának éveit, birtokait örökségének tekintették, és idővel király urával is egyenlő partnernek látták őt a jövővények. Ugyan nem terjedt ki az áttelepült szerb nép összességére a Magyarországon

Grossmann. Weimar, 1957. 18. p.; *Dinić, Mihailo*: Građa za istoriju Beograda u srednjem veku, II. Beograd, 1958. 86, 87. p.; *Eschenloer, Peter*: Geschichte der Stadt Breslau, II. Hrsg. von Roth, Gunhild. Münster–New York–München–Berlin, 2003. 725. p.; *Bonfini*, 2019. 864. p.; *Csukovits Enikő*: Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar képe a középkorban. Bp., 2015. 206. p.

13 Fejérvőről latin írásformája (*Feyezko*) miatt sokáig tartotta magát az a tévhit, hogy Vuk despota kezén Szalánkemen volt. A tévhitre még Ilarion Ruvarac, a szerb kritikai történetírás egyik atyja hívta fel a figyelmet. *Ruvarac, Ilarion*: Feyezkeo=Slankamen. In: *Stražilovo*, 36. (1888) 568–570. p.; Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény 252 066.; *Mesić, Matija*: Građa mojih razprava u Rad-u. In: *Starine*, 5. (1873) 109–280., 120–121. p.; *Momčilo, Spremić*: Srpski despoti u Sremu. In: *Srem kroz vekove. Slojevi kulture Srema*. Szerk.: Miodrag, Maticki. Beograd-Beočin, 2007. 45–73., 49, 52. p.

14 MNL DL 74528.

15 *Pešikan-Ljuštanović*, 2002. 177. p.

16 *Salihović, Davor*: An Interesting Episode: Nicholas of Ilok's Kingship in Bosnia 1471–1477, 2016-ban a CEU-n megvédett mester szakdolgozat kézírata.

17 *Mrgić-Radojčić, Jelena*: Donji Kraji. Krajina srednjovekovne Bosne. Beograd, 2002. 128. p.

működő szerb despoták vezetői hatalma, befolyásuk a néptárs harcosokra így is olyanira nagy volt, hogy Vuk despota halála után Mátyás király gondoskodott utódlásáról. Ezért hívta be az országba Vuk rokonait, nagybátyjának fiait, Györgyöt és Jánost anyjukkal, Angelinával együtt.

Az eddigi archontológiai kutatások figyelme értelemszerűen kiterjedt a szerb főúr báni tisztére. A latin nyelvű források tanulmányozása alapján életútjának báni szakaszát 1481-hez kapcsolják, mivel ez év március 2-án jajcai bánként írja alá levelét Surányi Jánosnak, arról tudósítván a címzettet, hogy közbenjár érdekében a királynál.¹⁸ Valószínűleg Dóczi Pétert követte ezen a poszton. Báni tiszte idejének vége azonban ismeretlen. Bizonyos, hogy helytelen a magyar középkorkutatásnak az az állítása, miszerint egy adománylevel tanúsága alapján a despota 1482-ben halt meg, és így végződött báni működése.¹⁹ Elvégre a szóban forgó oklevél, amellyel 1482. április 24-én Győrött Mátyás király Borbála despota asszony számára megerősíti férjének birtokait, azt mondja, hogy ezt a király a despota kérésére teszi.²⁰ Az uralkodó előtt kérelmét a despota azzal indokolta, hogy gondoskodni szeretne feleségéről egy olyan eshetőségre, *si premori*, azaz ha ő előbb halna meg. Tehát az oklevél nem beszél a despota haláláról. Más források is összhangot mutatnak ezzel az állításunkkal. A szerb évkönyvek feljegyezték ugyanis, hogy Grgurević Vuk despota 1485. április 16-án halt meg.²¹

Tehát a despota 1482-ben élt, sőt a következő tevékeny évek tanulsága szerint igencsak küzdelmesen töltötte idejét. Működése nem csak a csatamezőre korlátozódott. Szerb nyelven írt levelei mutatják, hogy a diplomáciában is tevékenyen, nagy befolyással vett részt a dolgok alakításában. Ezek tanúsága kiemelkedően fontos lesz a következőkben, mivel e mozzanatok alapvetően elkerülték eddig a magyar kutatás figyelmét.²²

Egyik levelét Kölpönyből küldte II. Bajezid szultánnak, kifejezve benne tetszését az oszmán uralkodó ama elképzelése iránt, miszerint újra fel fogja állítani a

18 Érdekes, hogy a latin szövegben érzékelhető a magyar nyelv előretörése, mivel a Péter nevű apród tisztét latinos raggal magyarul írja le (*aprodum*). MNL DL 95411.

19 C. Tóth Norbert–Horváth Richard–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája I. Főpapok és bárók. Bp., 2016. 140. p.

20 Szerbia oklt. 274. p.

21 A szerb évkönyvek forrásértékéről lásd: *Bubalo, Dorđe*: Ugarska i Ugri u starim srpskim letopisima. In: Srpsko-mađarski odnosi kroz istoriju. Szerk.: Györe Zoltán. Novi Sad, 2007. 27–41. p.

22 *Radović, Nikola*: Pet pisama s kraja XV veka. In: *Južnoslovenski filolog*, 20. (1953–1954) 345–367. p.; *Mitrović, Katarina*: Pet pisama despota Vuka Grgurevića. In: *Braničevski glasnik*, 3–4. (2004–2005) 63–83. p.

szerb despota-államot. A következőben Ali szendrői basának (*a szerb föld urának és a Dunamente basájának*) üzent. Egyik levelében azt emelte ki a szultánnak, hogy képes rávenni a magyar királyt a megbékélésre, és ezért személyesen is vállalta a garanciát. Leveleinek zöme datálatlan, ezért csak rekonstruálni lehet keltezésük idejét. Mivel II. Bajezid szultánnak szólnak a levelek, így azok 1481 májusa után íródhattak, valószínűleg 1482 nyara és 1483 ősze között, amikor az új szultán helyzete még bizonytalan volt. Számunkra a levelek aláírása kiváltképpen érdekes. Elvégre Vuk despota magát a következő módon titulálja: *Vuk despota és a boszniai várak kapitánya (Despot Vuk i kapetan bosanskih gradova)*.²³ Ugyan hivatalának ilyesforma megnevezése nem teljesen érthető, annyi mindazonáltal felvethető, hogy a címzés esetleg a jajcai bánóság vezetőjét takarja. Más oklevelek tanulsága szerint a jajcai bánokat néha boszniai bánoknak nevezték. Így 1480-ban Dóci Pétert boszniai²⁴ és jajcai bánnak is titulálják,²⁵ később pedig Kanizsai László és Pelsőci Bebek János boszniai bánok Batthyány Boldizsárt *alias banus de Jaycza precesor noster immediatus*-nak nevezik 1496. február 11-én keltezett elismervényükben.²⁶ II. Ulászló 1495-ben kiadott oklevelében leírja: ha Batthyány jajcai bán átadja neki Jajcát a többi *boszniai várakkal* együtt, megkapja fizetését.²⁷ Mindebből arra lehet következtetni, hogy a boszniai várak kapitánya cím ténylegesen a jajcai báni méltóságot jelölte Vuk despota leveleiben. Tehát báni méltóságának 1482/1483-ban is birtokában lehetett. Mivel az oklevelek a következő jajcai bánként Csulai Ficsor Lászlót említik 1486 nyarán,²⁸ nem elvethető az az elképzelés sem, miszerint Vuk despota jajcai báni méltóságát egészen 1485-ben bekövetkezett haláláig viselhette. Ámbár a népi szájhagyomány több-

-
- 23 Említendő, hogy a szerb nyelvű aláírásaiban Vuk despota közelebb áll a despota cím eredeti, bizánci tartalmához, mint a magyar felfogást követő latin példákban. Latin előfordulásban Vuk *despotus Rascie* a használt forma, ami közelít az uralkodói címhez. Ezek esetében az is feltűnő még, hogy az ismert példányokban rendre hiányzik a *devotio*. MNL DL 95 411., 100 842.; *Despot*, in: Leksikon srpskog srednjeg veka. Szerk.: Ćirković, Sima–Mihaljčić, Rade. Beograd, 1999. 149–150. p.; *Veselinović, Andrija*: Država srpskih despota. Beograd 2006. 39–93. p.
- 24 Mátyás király levelei, I. 388–390. p.; *Bojanić, Dušana*: Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480) – prema Ibn Kemalu. In: Prilozi za orijentalnu filologiju, 14–15. (1969) 33–50., 45. p.; Magyar humanisták levelei, XV–XVI század. Szerk.: V. Kovács Sándor. Bp., 1971. 263. p.
- 25 *Porčić, Nebojša–Isailović, Neven*: Dokumenti vladara srednjovekovne Srbije i Bosne u venecijanskim zbirkama. Beograd, 2019. 414–418. p.
- 26 MNL DL 101 789.
- 27 MNL DL 101 786.
- 28 Magyarország világi archontológiája, I. 140. p.

nyire sovány forrás, ezen a helyen mégis megemlítendő, hogy Vukot nemritkán *Jajcainak* (*Jajčanin*) nevezi a szerb tradíció. Amellett, hogy a despota működése nagyban kötődött a szóban forgó határvárhoz, a Jajcai előnév felmerülése kapcsán az sem tűnik teljesen elvetendő lehetőségnek, hogy a báni hivatal viselése is megalapozhatta ezt.

Összegezve eddigi okfejtésünket a következőket mondhatjuk. Vuk despota báni hivatala valamikor 1480 tele után és 1481 tavasza előtt kezdődhetett. Mivel a despota 1485 tavaszán halt meg, báni hivatala nem végződhetett elhunytával 1482-ben, miképpen az az eddigi szakirodalomban fellelhető. Ennek ellentmondanak a szerb nyelvű diplomatikai források is, amelyekben Bosznia várai kapitányának nevezi magát. Összevetve eme titulust más latin nyelvű forrásokkal, feltételezhető, hogy a jajcai báni méltóságot kell érteni alatta. Mivel ezek a levelek valamikor 1482 nyara és 1483 ősze közt íródhattak, a despota báni méltóságát akkor is tartotta. Kiindulva abból, hogy 1486 nyara előtt nincs adatunk más jajcai bánról, lehetséges, hogy a despota báni tisztét egészen haláláig viselte. Ennek az állításnak erősítésére felhozhatók az eddigi ismeretek, pontosabban, hogy a despota nem egyszer Jajca körül hadakozott, és személyét a népi ének is ehhez a városhoz köti.

